

Altomta i Tensta socken

Gunnar Redelius

2014-12-23 reviderad 2017-02-12

Altomta i äldre tider

Under krigsåren på Karl XII:s tid uppslukades Sveriges manliga befolkning av krigsmakten, armén och flottan. Vem skulle odla markerna och föda upp boskapen när det inte fanns vare sig bönder eller drängar? Många gårdar lades öde. Den 30 september 1710 upprättades en förteckning på hemman som är öde i Tensta socken. Det var *Fasma frälsehemman under Sätuna 4 mantal, Fasma under stora skattehemmanet ½ mtl, Sommaräng frälsehemman under Sätuna 1 ½ mtl, Gryta skattehemman 1 mtl, Forsa 2 ½ mtl, Altomta skattehemman 1 mtl och Källmyra ½ mtl*. Det dystra budskapet lästes upp på tinget den 7 januari 1711.

Husförhörslängder för Tensta finns inte före 1766 och därför är vi hänvisade till andra källor. Den 6 maj 1753 förrättades val av komminister i Tensta, och genom röstlängden finner man ägarna till de olika gårdarna vid den tiden. Altomta bestod av tre gårdar om vardera 1 mantal. Ägare var räntmästarhustrun Maria Yckenberg, bonden Erik Andersson och bonden Mats Persson. Den sistnämnde var kyrkvärd och dessutom sexman, dvs. ordningsman som rapporterade till sockenstämman. Alla tre gårdarna röstade på Olof Broman och han var den som blev vald. Namnet Yckenberg finns i ett annat sammanhang. Magdalena Catharina Yckenberg (1767-1842) var hustru till Per Gustaf Ekeberg, f 1763, som var brorson till kapten Carl Gustaf Ekeberg.

Sexmannen, också kallad rotemästaren, ansvarade för en del av socknen, kallad rote. Järsta, Altomta, Tuna och Råsta bildade Järsta rote. När bogårdsmuren vid kyrkan skulle underhållas på 1760-talet inräknades också ett mantal Gropen som låg mellan Altomta och Järsta. Ägare var mjölnaren Nils Jonsson. Tre mantal Altomta ägdes av Mats Persson, Erik Andersson och kapten Ekeberg.

Bygdens kraftcentrum, Vattholma bruk

Alltsedan medeltiden var forsarna vid Vattholma en tillgång. Här byggdes kvarnar och sågar, senare hammare och ugnar för järnframställning. Under andra hälften av 1600-talet var bruket utarrenderat till brukspatronen Isak Mackey på Löfsta bondebruk. Verksamheten drevs av hans måg, Nils Bielkes bokhållare på Salsta, Anders Larsson Höök, död den 8 december 1687. Hans änka Anna Mackey (1648-1704) var en kraftfull personlighet som drev verksamheten vidare fram till 1695 då hon ingick äktenskap med biskopen i Strängnäs, Eric Benzelius d.ä., senare ärkebiskop. Ganska märkvärdigt att en kvinnlig industriföretagare från Vattholma blev biskopinna. Hur gick det till? Han var 63, en aning krasslig och hade stora problem med den aktuella bibelöversättningen, hon var 52, förmodligen handlingskraftig och energisk. Det var i vanlig ordning ett resonemangsparti.

Arrendet av Vattholma bruk övertogs av Annas måg Henrik Insen, adlad Insenstierna. Bruket tillhörde hela tiden Salsta. Omkring år 1725 var Jakob Feif arrendator och Anders Säman bokhållare, i praktiken bruksförvaltare. Han var född i Tensta 1674. Som arbeledare för ett stort antal människor var han bygdens främste, näst efter herren till Salsta, Carl Gustaf Bielke. Mot slutet av sin levnad kallades bruksförvaltare Säman för direktör. Detta franska ord som betyder ledare var en förnäm titel som låg rätt i en tid då överklassen talade franska. Direktör Säman bodde på Trollbo säteriliknande gård. Han var gift med Anna Wahlström f 1701, dotter till

befallningsmannen vid Dannemora gruvor Hans Wahlström och hans hustru Margareta Hagel. Makarna dog kort tid efter varandra, Anders den 10 oktober 1750 och Anna den 25. De begravdes tillsammans i Tensta kyrka den 10 november 1750.

I kyrkans golv finns en gravsten med inskrift *Här under vilar fordom Bruks Directueren vid Wattholma bruk herr Anders Säman med sin hustru och 1 barn.* Barnet var en dotter Magdalena som dog vid två års ålder 1736. Dottern Eva Maria f 1731 blev gift med Johan Fredrik Ekeberg som efterträdde sin svärfar som direktör för Vattholma bruk.

Johan Fredrik Ekeberg

Den nye bruksinspektoren Johan Fredrik Ekeberg, f i Nyköping 1720, blev en ledande gestalt i bygden, delvis i kraft av sin svärfars aktade ställning. Tidigare var han inspektor på Salsta och där lär han ha bott i tjänstebostaden Spångbo. Äktenskapet med Eva Maria Säman ingicks i Lena kyrka 1747 när bruden var 16. Makarna fick tolv barn varav flera dog i unga år. Johan Fredrik avled på Trollbo av vattusot den 17 oktober 1792, Eva Maria den 10 april 1793 av gikt och hosta. Johan Fredrik var ägare till 1 ½ mantal Tuna och ¼ mantal Gryta i Tensta socken. När brodern Carl Gustaf Ekeberg var ute på världshaven bevakade han dennes intressen på Altomta. Följande barn finns redovisade i en arkivhandling 1936.

Carl Gustaf Ekeberg f 1748 i Spångbo vid Salsta, död av koppor i Spångbo 1750, begravd i Lena kyrka 2) Karin Sophia f 1749 vigd i Lena kyrka den 9 april 1771 med kyrkoherden i Tuna-Stavby, magister Eric Berg 3) Charlotta Christina Ekeberg f 1751, d 1837 på Strömsbergs bruk, vigd i Lena kyrka den 4 januari 1778 med bruksbokhållaren, senare inspektoren på Strömsbergs bruk, Georg Psilander 4) Eric Gustaf Ekeberg f 1753, död 1757 på Trollbo, begravd i Lena kyrka 5) Eva Ulrika f 1755, vigd i Lena kyrka den 2 januari 1780 med bokhållaren, senare inspektoren vid Vattholma, Anders Lindgren 6) Brita Maria Ekeberg f 1757 på Trollbo, d 1811, vigd i Lena kyrka 1784 med magister Johan Sundelius f 1755 i Långtora där fadern var kyrkoherde, bataljonspredikant från 1780, kyrkoherde i Tensta 1788, prost 1806, död i vattusot 1821. 7) Per Gustaf Ekeberg f 1763, promoverad i Greifsvald 1786, magisteravhandling på latin om Tensta socken, senare prästvigd, amanuens vid Uppsala Domkapitel och *Director Cantus* (körledare) 1792.

Stämning vid Tinget 1752

Den 8 maj 1752 var socknens kyrkoherde, prosten Thomas Kihlmark, instämd till tinget. Målsägare var inspektoren vid Vattholma bruk Johan Fredrik Ekeberg och räntmästarhustrun Maria Yckenberg på Altomta. Den gamle brukspatronen Anders Säman på Vattholma bruk hade donerat en ny predikstol och det var en storslagen gåva. Hösten 1750 hade den kommit på plats och samtidigt hade man tagit bort ett par bänkar som tillhörde Altomta och Tuna på kvinnfolkssidan.

Det här var allvarliga saker eftersom det låg mycket prestige i folkets placering i kyrkan. Stora gårdar med fint folk satt längst fram och längst bak satt de fattiga. Rangordningen av församlingsborna kunde alla avläsa. Bänken längst fram till vänster hade blivit borttagen utan att ägarna hade blivit tillfrågade. Den sociala ordningen var rubbad och gårdsfolkets plats i kyrkorummet uttraderad. Ekeberg var mycket upprörd över prostens agerande. Domstolsprotokollet kan refereras i form av dialog.

Ekeberg – *Prosten har tagit bort en bänk som av ålder tillhört Altomta och Tuna. Vi ska ha bänken tillbaka och vi ska ersättas för den olägenhet vi lidit. Prosten ska plikta för ett egensinnigt förfarande.*

Prosten – *Den här anklagelsen angår inte mig på något sätt. Alla har varit ense om att bänken ska tas bort och predikstolen sättas upp där den nu står. Jag har erbjudit hustrurna i Altomta och Tuna plats i prästgårdsbänken och övriga kvinnor annat bänkrum. Hustru Yckenberg och Herr Inspektor Ekeberg har begynt en obefogad rättegång.*

Ekeberg – *Herr Prosten borde visa att alla är ense genom att utlysa en sockenstämma och låta folk säga vad dom tycker, men prosten gitter inte göra det. Gamle Anders Säman skulle aldrig ha samtyckt till att ställa predikstolen där den nu står. Sen är vi inte nöjda med de anvisade platserna. De ligger för långt upp i kyrkan, Man hör inte vad prästen säger. Sen finns det ingen plats för tjänstefolket och pigorna. Vi vill ha den gamla bänken tillbaka.*

Rättens ordförande – *När blev Herr prostens ense med församlingen. Finns det en tidigare utlyst sockenstämma med ett protokoll?*

Prosten – *Predikstolen kom till socknen en lördag hösten 1750. Bildhuggaren var med och han ville genast sätta upp den. Han kunde inte vänta på en utlyst sockenstämma. På söndagen kungjorde jag det hela från predikstolen och begärde att sockenmännen skulle stiga fram i koret efter avslutad gudstjänst och så skedde. Alla var överens om att predikstolen skulle sättas upp där den nu står varav underdånigt följde att Altomta-Tunabänken måste bort. Sockenmännen var inte alls emot detta och bildhuggaren var med på det hela.*

Ekeberg blev ännu mera upprörd – *Prosten har alltså hållit en olaglig sammankomst utan pålysning åtta dagar tidigare. Min principal Carl Gustaf Bielke kunde alltså inte skicka något ombud för att säga sin mening.*

Prosten – *Jag skickade adjunkt Myrenius till Herr Greven och meddelade att den nya predikstolen kommit. Jag ville veta var Herr Greven ville ha den men han svarade inte något särskilt. Bildhuggaren kunde dock inte vänta. Jag har gjort som jag har sagt tidigare. Arbetet måste påbörjas. Ekeberg inkallade adjunkt Myrenius som vittne. Han meddelade att prostens var på lagmansting i Uppsala när predikstolen kom tillsammans med bildhuggaren och direktör Sämans sons informator. Bildhuggaren ville börja arbetet omedelbart.*

Myrenius – *Jag sa till bildhuggaren, inte så bråttom, vi måste först tala med donator, direktör Anders Säman på Vattholma. Tyvärr kunde han inte säga så mycket eftersom han låg på sitt yttersta. Han hänvisade till president Bielke på Salsta, och han svarade. -- Ja, min käre gubbe, ni vet att jag efter prostens vanliga utsaga icke är mer än en [vanlig människa] i församlingen, men om prostens icke utlyst en sockenstämma så är han ansvarig. -- Prosten kom hem lördagsaftonen och jag förklarade hur det låg till. Söndagen därefter ställde prostens sockenborna tillhoppa i koret och förklarade vad han ämnade göra. Landsfiskalen konstaterade att Carl Gustaf Bielke inte gjort något medgivande till uppsättande av ny predikstol. Prosten borde alltså ha utlyst en sockenstämma.*

Myrenius – *Prosten lät hämta predikstolen från Uppsala med egna dragare trots att direktör Säman i samma ärende låtit skicka fyra par kärrehästar*

Prosten – *Jag måste handla snabbt. Jag fruktade att direktör Säman skulle skicka predikstolen till Lena kyrka i stället, och så hade säkerligen skett om han icke hade dött strax därefter.*

Kyrkvärden Anders Ersson i Altomta inkallades tillsammans med Per Larsson i Forsa. De förklarade att efter skedd pålysning hade sockenmännen stigit fram i koret och alla hade blivit ense med prostens om uppsättande av predikstolen på den plats där den nu står. De hade hört sägas att direktör Säman ville ha det så. Det sade också klockaren.

Prosten – *Direktör Säman skulle aldrig gå ifrån sitt i ungdomen givna löfte att – om han skulle komma till välmåga – giva till kyrkan i sin födelesort en ny predikstol. Det löftet skulle jag aldrig kunna rygga ifrån.* Kyrkvårdarna instämde.

Rätten beslutade att kändena Ekeberg och Yckenberg har skäligen orsak att besvara sig över prostens agerande. Det åligger prostens och församlingen att ofördröjligen förse Altomta och Tuna med bänktrum. Sockenstämman skall utlysas och församlingen skall höras. Prosten skall betala 2 daler silvermynt till vardera. Det motsvarar kostnaden för stämning och lösen av domen.

Tidigare bråk om bänktrum

Två dagar tidigare, den 6 maj 1752, hade ting hållits i Brunna by och därvid hände följande. Ekeberg anklagade prostens Kihlmark för att ha byggt igen en bänk på läktaren för två år sedan och ett år senare vid jultiden låtit prostinnan med pigor uttränga det folk som satt där förut. Det hade vållat mycken förargelse under pågående gudstjänst. Protokollet kan refereras som en dialog.

Ekeberg – *Bänken tillhör Östanskogs hemman [den rote som låg österut i socknen] under Salsta. Deras söner och drängar har sin plats i den stängda bänken. Varför svarar inte Herr Prosten på det här?*

Prosten – *För det första, inspektor Ekeberg borde ha sin principals fullmakt för att tilltala mig i det här ärendet. För det andra, den här saken var uppe på senaste vintertinget. Jag blev anklagad av inspektor Ekeberg och jag har ingivit besvär till Hovrätten. Ärendet är oavgjort.*

Ekeberg – *Vad då, här har jag min fullmakt. Den är daterad den första april 1746. Det åligger mig att bevaka min herres intressen.*

Prosten – *Den där fullmakten är inte tillräcklig i den här saken.*

Ekeberg – *Enligt senaste tinget åligger det prostens att på en behörigen utlyst sockenstämman bedöma vad församlingen är sinnad att göra med den igenbyggda bänken på läktaren. Tänk om vi skulle falla på tanken att begära hos Domkapitlet att få en annan ordförande på sockenstämman. Hoppas att det icke skulle vara dem förunnat [det skulle inte bli roligt].*

Senare uppgifter antyder att Ekeberg klagade hos stiftsledningen och där var man beredd att skicka en ordförande från Uppsala till Tensta. Prosten fick reda på detta och blev ursinnig. Prosten 74 och inspektor Ekeberg 32 var bittra fiender.

Prosten Thomas Kihlmark

Thomas Kihlmark blev kyrkoherde i Tensta 1732. I sina yngre dagar hade han varit pastor vid Västmanlands regemente. Han deltog i åtta fälttåg och två belägringar. Danska ryttare förde honom bort från regementet med våld. Han begav sig till Lübeck och blev Magister i Rostock 1713. Återkommen till Sverige och regementet blev han anklagad för diverse oegentligheter mot Kronan. Pastor Kihlmark blev dömd till uppenbar kyrkoplikt i Västerås domkyrka, fängelse på Bohus fästning och beständig landsflykt, men i högre instans blev han frikänd från alla anklagelser.

Som kyrkoherde i Tensta blev han invecklad i ett antal tråtor och processer med inspektor Ekeberg på Vattholma. Enligt herdaminnet måste konsistoriet i Uppsala skicka ut en professor för att hålla sockenstämman 1752. En av domkapitlets ledamöter Gabriel Mathesius fick i uppdrag att skriva till prostens i Tensta. Ett brev avsändes den 17 april och ankom den 19 april klockan 8 $\frac{3}{4}$ på morgonen enligt Kihlmarks svar på brevet, avsänt den 24 april. Han konstaterade att Herr Mathesius skulle komma och *hålla förhör och rannsaking över mig* på en sockenstämman den

26 april. Så blev det också. Upprörd över denna kränkande behandling talade prosten från predikstolen med knutna nävar och hotade dem satt i en viss bänk att de aldrig skulle bli saliga. Omständigheterna tyder på att de hårda orden var riktade mot inspektör Ekeberg och hans närmaste.

Efter 1756 års riksdag yttrade Kihlmark tacksamma ord över att en konspiration mot kungamakten blivit avvärjd. Det var politiska uttalanden som gjorde att han blev åtalad. Hattpartiet ville minska kungens makt och mössorna ville stärka den. Hattarna segrade, och som ivrig mössa hamnade Kihlmark på de anklagades sida. Åklagaren krävde att han skulle avsättas från prästämbetet och sättas i fängelse, vilket häradsrätten ogillade med hänsyn till hans höga ålder. Enligt Hovrättens dom blev prosten Kihlmark förd till Stockholm och satt i arrest. Där dog han den 19 oktober 1758, 81 år gammal. Han begravdes i S:t Jakobs kyrka.

Carl Gustaf Ekeberg

Huvudpersonen på Altomta är kaptenen i Ostindiska Kompaniet Carl Gustaf Ekeberg (1716-1784). Han har gått till historien som Sveriges skickligaste sjöman, navigatör och befälhavare. Tio resor gjorde han till Kina och det innebär att han passerade ekvatorn fyrtio gånger. Han började sin karriär som skeppsläkare på fartyg till Spanien. I Ostindiska Kompaniets tjänst var han fjärde styrman på Skeppet *Drottningen av Sverige* 1742-1744, tredje styrman på skeppet *Stockholm* som förläste 1745, andre styrman på *Götha Lejon* 1746-1749, befälhavare på *Freden* 1750-1751, förste styrman på *Hoppet* 1751-1754, förste styrman på *Prinsessan Sophia Albertina* 1755-1758, befälhavare på *Prins Friederic Adolph* 1759-1761, samma befattning på skeppet *Finland* 1762-1763 och *Stockholms slott* 1765-1767, *Finland* 1769-1771 och *Drottning Sophia Magdalena* 1774-1775 och 1777-1778. Ekeberg hade en tjänst vid Amiralitetet och från den fick han avsked den 30 maj 1769.

Den första resan 1742 blev besvärlig. Fartyget grundstötte vid norska kusten och måste repareras. Kraftigt försenat anlände fartyget till Kanton i Kina och inför återresan uppstod nya problem. Kaptenen dog, hans närmaste man försvann, förste och andre styrman blev sjuka. Ekeberg, 27 år, måste ta befälet och segla fartyget hem till Sverige. I juli månad 1744 anlöttes Göteborgs hamn.

Den andra resan 1745 slutade med förlisning utanför Shetlandsöarna. Med knapp nöd lyckades Ekeberg rädda sig på några flytande vrakspillror och enligt egen uppgift blev han vithårig efter den olyckan. På hemfärden från Kina 1763 lyckades Ekeberg hålla några teplantor levande med avsikt att överlämna dem till Linné. Den store mästaren i växternas rike var överlycklig men glädjen varade inte länge. Plantorna dog.

Enlig SBL bodde Ekeberg i lugn och ro på Altomta 1763-1765 och man kan anta att den lilla herrgården byggdes vid denna tid. Huvudbyggnaden uppfördes i två våningar med brutet tak och samma takform har de fyra små flyglarna. De är utformade efter en mönsterbok som heter *Ritningar på fyratio wåningshus af sten och trettio af träd, samt åtskilliga lusthus m.m.* Arbetet publicerades 1755 av arkitekten Carl Wijnblad (1705-1768). Boken fick stor betydelse för utformningen av mindre herrgårdar och militärboställen. Boken var aktuell på sockenstämman den 24 juni 1763. Då *upplästes Winblads beskrivning om tegelbruks inrättande på det lindrigaste och bekvämligaste sätt, med tillsägelse att boken fanns vid kyrkan och att eho som åstundar få underrätelse i detta ärende kunde få låna boken därifrån.*

Mönster för en resa till Kina

Det är ganska märkvärdigt att en sjökaptän i Ostindiska Kompaniet var kyrkoskriven

på en gård i Uppland. Var det verkligen förnuftigt att år efter år tillbringa många dagar med häst och vagn mellan Göteborg och Uppsala? Man kan föreställa sig att Ekeberg reste med flera kuskar och vagnar eftersom han hade många saker med sig från Kina. En förklaring till jordförvärvet är möjligen att brodern Johan Fredrik Ekeberg bodde i Vattholma och ägde gården Tuna 2 km från Altomta.

Carl Gustaf Ekeberg levde i två världar. Den stora världen på världshaven och den lilla världen på det uppländska bondlandet. Ingen av bönderna i Tensta kunde egentligen begripa vad Ekeberg varit med om när han kom hem till Altomta. Ingen kunde heller förstå förberedelserna för en resa till Kina. Ostindiefararna låg och väntade i Göteborg i december eller januari. Det var rätt tid för att dra nytta av passadvindarna på de stora haven. Ofta gick fartygen norr om Skottland och där var det mycket farligt med stormar och höga vågor. Tore Frängsmyr har beskrivit början på en expedition.

Innan resan började hade förberedelserna pågått länge. Besättningen skulle mönstras på, exportvarorna lastas och provianten tas ombord. Ett kungligt pass skulle utfärdas och inspektion företagas av direktörerna. Ibland var det nästan omöjligt på grund av isen att ta sig ut från Göteborg, och då fick man såga sig en ränn i isen. För att undvika sådana hinder brukade skeppen i god tid ankra vid Vargön ute i skärgården. Om vinden var motsträvig, kunde det i alla fall ta en rundligg tid, innan man kom ut på öppna havet.

Avfärden utgjorde alltid ett pampigt skådespel. Många människor var på benen, släktingar och vänner ville ta farväl, direktörerna skulle mönstra besättningen, ock stadens borgerskap ville förstås följa evenemanget. Flaggor och vimplar fladdrade för vinden, hurraropen ekade och kanonsalut dånade; även åskådaren på kajen kunde förnimma det spännande äventyret. När en direktör gick ombord hälsades han med åtta kanonskott, och detta upprepades då han lämnade fartyget. Då första superkargören anlände sköts likaledes åtta skott. Vidare saluterade man vid själva avresan, när man passerade Älvsborg och om man mötte något främmande fartyg.

Anders Sparrman

År 1765 reste Ekeberg till Kina som kapten på fartyget *Stockholms slott*. Det blev en lyckad resa ekonomiskt sett. Utdelningen på satsade pengar var nära ett hundra procent, den bästa i kompaniets historia. Som skeppsläkare ombord tjänstgjorde Anders Sparrman, son till kyrkoherden i Lena socken, Eric Sparrman. Prästgården ligger knappt 2 km från Altomta. Sonen Anders var bara 17 år vid den här tiden men han hade redan tillägnat sig stora kunskaper av Linné och andra lärare i Uppsala.

Ekeberg avseglade från Göteborg i december 1765 mot Sydafrika. Det var regel att fartygen låg i hamn där och fyllde på förråden. Under en tids vistelse vid Goda Hoppsudden lyckades Ekeberg få tillstånd att skicka en naturforskare till landet, förmodligen med avsikt att ge Anders Sparrman det uppdraget. Han insåg att här har vi en ung, begåvad och energisk lärjunge till Linné. En svensk forskarbegåvning skulle kunna göra en storartad insats för naturvetenskapen i detta avlägsna land. Fartyget fortsatte till Kina och återvände till Sverige i augusti månad 1767.

Efter hemkomsten blev Anders Sparrman erbjuden att resa tillbaka till Sydafrika för att studera naturen och han accepterade utmaningen. Han avseglade i januari 1772 på Ostindiska Kompaniets bekostnad och anlände till Kapstaden i april månad. Han arbetade flitigt med att samla och beskriva naturföremål fram till november 1772.

En ny forskningsresa gjordes under ledning av en engelsk professor Forster och upptäcktsresande kapten James Cook. De tog med Sparrman på en färd till ett område nära Sydpolen. Efter en lång och farofylld sjöresa vände fartyget och ankom till Kap 1775. Anders Sparrman var full av energi. Under flera månader vandrade han omkring bland kaffrer och hottentotter och samlade in märkvärdiga naturföremål. Han avslutade detta arbete och kom till Kapstaden i april 1776. Där började hemfärden till Sverige. Resan gick via England. Stora samlingar i London ville han jämföra med de egna.

Anders Sparrman fick många akademiska titlar och utmärkelser som vetenskapsman och han publicerade ett stort antal lärda verk. Under sina sista år var han fattigläkare i Klara församling i Stockholm och det kan man se som en anmärkningsvärd avslutning på en lysande akademisk bana. Anders Sparrman dog i Stockholm den 9 augusti 1820.

Under resan till Kina 1765-1767 fick Ekeberg och Sparrman en intensiv kontakt. Efter Ekebergs död höll Sparrman ett långt tal i Vetenskapsakademien över vännen, sjökaptenen och vetenskapsmannen Carl Gustaf Ekeberg. Det finns publicerat i akademins handlingar. Sparrman och Ekeberg är två samtida fenomen som vetenskapsmän, upptäckare och sjöfarare. De angränsande socknarna Tensta och Lena är utgångspunkten för två stora forskarbegävningar, mer eller mindre inspirerade av Linné. Sådant kallas historiens nyck.

Familjerna Ekeberg och Rückersköld

1766 står Carl Gustaf Ekeberg med hustru Hedvig Erlant inskriven i husförhörslängden på Altomta. Detsamma gäller dottern Anna Catharina Ekeberg och hennes man Otto Vilhelm Rückersköld. Äktenskapet ingicks 1762 då hon var 17 och han var 35. Otto Vilhelm var student, underskeppare vid Amiralitetet 1753, löjtnant 1755 och kaptenlöjtnant 1763. Han fick avsked 1767 och man kan förmoda att familjen bodde på Altomta några år. I december 1765 gav sig Ekeberg ut på en ny resa med fartyget *Stockholms slott* och han återvände till Göteborg augusti 1767. Man kan räkna med att Altomta sköttes av mågen Rückersköld i ägarens frånvaro. Han avled 1777 på Krägga i Övergrans socken, Uppland. Änkan levde till 1803. Hon dog på Aludden i närheten av Sigtuna.

Makarna Rückersköld hade tre döttrar, Emerentia Gustava, f på Altomta 1765. Hedvig Vilhelmina, f på Altomta 1767 och Anna Carolina, f 1769, d ogift 1847 på Kleva i Björnlunda socken, Södermanland. 1766 fanns på gården fyra pigor och fyra drängar i olika åldrar. Greta 20, Cajsa Andersdotter, Stina Ersdotter 23, Cajsa Jansdotter 15, Samuel Andersson 31, Jan Jansson 24, Mats Matsson 22 och Erik Larsson 18.

Man kan göra sig en föreställning om hur det såg ut på Altomta 1766. Huvudbyggnaden och de fyra flyglarna var tämligen nybyggda och det gällde att få allt i ordning. Huvudperson var fru Hedvig Ekeberg. Hon tänkte ständigt på sin man som var ute på havet på väg till Kina. Ska han komma fram? Ska han klara skeppet, stormarna, besättningen, törsten och risken för sjukdomar ombord? Har jag sett honom för sista gången? Kanske! Jag längtar efter att få se honom åter i Göteborgs hamn. Han har säkert vackra saker med sig hem.

Fru Hedvig 48 år var mormor till en ettårig flicka Emerentia med namnet Gustava efter morfar. Barnets mor Anna Catharina var 21. Kvinnorna var centrum på gården och det unga tjänstefolket gjorde sitt bästa för att betjäna dem. Vissa tider var kaptenlöjtnanten Rückersköld permitterad från sin tjänst vid amiralitetet och då fanns han på gården som ett välbehövligt stöd. Vad begrep han av jordbruk? Vad behövde

han veta? Inte mycket! Alla visste vad som skulle göras på en gård. Man gjorde som man gjort i alla tider.

I husförhörslängden 1770-1784 finns flera personer upptagna på Altomta, förutom makarna Ekeberg sonen Nils Gustaf, f 1751, i en senare husförhörslängd kallad konstmästare. Vidare dottern Hedvig Carolina, f i Göteborg 30/1 1753, gift med Vilhelm Nisbeth. Det namnet finns inte och det betyder att äktenskapet ingicks efter 1784. En person är möjligen svägerska till fru Ekeberg, nämligen Catharina Charlotta Erlant, f i Göteborg 1707. Hon flyttade till Altomta 1778. förmodligen tillsammans med en dotter, Katarina Eleonora Erlant f i Göteborg 1761, inflyttad till Altomta 1778. Eleonora (Nora) var inte syster till fru Ekeberg, vilket Peter Heimbürger anger i en kommentar till bouppteckningen 1784.

I den otydliga husförhörslängden kan man med viss osäkerhet läsa *gossen* Per Gustaf. Förmodligen handlar det om den pojke som Ekeberg förde hem från Ostindien. I dopet 1769 fick han namnet Johan Per Gustaf.

Storskifte av Altomta äng 1765

På 1700-talet var många åkrar och ängar uppdelade på byarna. Varje by hade sin del av det hela. Från början var det rättvist men egentligen var det oförnuftigt. Kloka personer insåg att varje by borde ha färre och större tegar och därmed började en reform som kallades storskifte. År 1757 utfärdades en förordning om hur storskiftet skulle gå till. Reformen var ganska ny när kaptен Ekeberg begärde en lantmäteriförrättning på Altomta äng 1765. Den finns noggrant beskriven och det blev en långvarig process med många inblandade. Skiftet var en bagatell i ett större perspektiv men alla var frågande och ängsliga inför det nya. Hur ska man kunna ändra ett markinnehav som varit rådande i alla tider? På Altomtängen fanns små enheter som tillhörde andra byar och dessa ville Ekeberg ha bort. Beteckningen för andras ägor i ängen var utjord eller urfjäll.

Förrättningen påbörjades den 20 maj 1765 under ledning av länsman Hinric Johan Mellenius. Det handlade om att skilja ängen från däri befintliga utjordar som nyttjades av andra gårdar, Järsta länsmansboställe och Tensta prästgård. Domkapitlets rätt bevakades av kyrkoherden i Viksta, Carl Johan Fast, och Carl Otto Flemings frälsehemman i Järsta bevakades av inspektoren på Sätuna, Anders Hultman.

I det här sammanhanget kallas Altomta för *Altomta by* som är en gammal beteckning. Den gamla byn bestod av tre gårdar. Ägaren kaptenen högädle Herr Carl Gustaf Ekeberg bevakade sin rätt. Det gjorde också ett antal bönder, Per Persson i Mjölången och fem skattebönder i Järsta och dessutom Jan Ersson i Råsta by. Kaptен Ekeberg började med att tala om varför han begärt storskifte av denna äng.

Det finns inget hägn, dvs inga gårdsgårdar mellan delarna. Det är inte många som har del i den här ängen och delarna är små. Ändå betar kreaturen över hela ängen så att den blir alldeles upptrampad. Jag kan inte göra någon förbättring medelst plöjning och gödning.

Efter den inledningen visade sig böndernas eftertänksamhet och benägenhet att hålla fast vid det som alltid har varit. Järstabönderna är inte emot ett storskifte om det kan genomföras utan deras förfång. De menar att vi kan inte sätta oss emot ett storskifte om det verkligen är så att våra delar är urfjällar. Lantmätaren frågar efter öretal (storlek). Det finns, men ingen kommer ihåg det. Urfjällar med öretal betyder att storskiftesförordningen gäller. Vi måste ge oss. Så gick diskussionen och därefter gick alla ut på ängen för att *taga den under skärskådan*.

Järstabönderna inser att det finns en fördel med det hela, vi vill ha våra delar

samlade på ett ställe utmed västra gårdsgården som finns mot vår äng. Tensta prästgård tycker också att det blir bra, enkelt och billigt *vad stängningen vidkommer*. Kapten Ekeberg är nöjd. Men nu uppstod ett problem. Altomtas ängsmark är den bördigaste, dubbelt så givande som prästbordets och Järstaböndernas urfjällar. Ekeberg blir tveksam. Han kan inte lämna bort bördig äng och få mager mark i stället. Om ni får två tunnland och jag tre så går jag med på ett byte. Förhandlingarna uppskötts till följande år.

Den 9 juni 1766 samlades parterna på nytt. Inspektor Ekeberg på Vattholma bruk bevakade sin egen rätt och kapten Ekebergs rätt eftersom denne var *utrikes i Ostindien avfaren*. Alla tog ängen *under noggrann skärskådan* och slutligen kom man överens. Följande dag gjorde lantmätaren Carl Fredrik Berg en karta. Han var en bygdens son, född i Vattholma 1725, expeditionsbokhållare på Vattholma bruk och kommissionslantmätare i Uppsala län.

Det nya skiftet av Altomta äng fastställdes av häradsrätten som sammanträdde i Läby gästgivargård den 14 januari 1767. Parterna gjorde vissa förbehåll för att gardera sig mot senare upptäckta fel i det hela. Järstabönderna ville ha jämkning om det skulle visa sig att Altomtas teg inom Järsta äng var större på kartan än i verkligheten. Kyrkoherde Fast krävde att prästbordets ängsfjäll *till sina rör och märken på alla sidor nu alldeles orubbad förbliver* och Inspektor Ekeberg ville ha rätt att i framtiden få tillbaka några ängsfjällar som han ansåg ha tillhört frälsehemmanet Tuna. Alla dessa förbehåll skrevs in i domboken.

Ekebergs skyddsling från Ostindien

På resan till Kina 1765-1767 hemförde Carl Gustaf Ekeberg en mörkhyad gosse från en av de ostindiska öarna. Han döptes i Tensta kyrka den 15 oktober 1769 och fick namnet Johan Pehr Gustaf. Dopet av denne främling var en märkvärdig händelse i bygden och ett stort antal framstående personer var närvarande. Det var en sensation att en hedning från andra sidan jordklotet blev kristen genom dopet. Han fick familjenamnet Philander. Det är ett grekiskt ord som betyder människovän. Gossens öde har tidigare varit okänt, men Kerstin Pettersson har forskat i ämnet och publicerat en intressant uppsats i årsboken Sörmlandsbygden 1998. Hon har funnit att han var trädgårdsdräng vid Drottningholm 1779. Den 7 november detta år ingick han äktenskap med Anna Cajsa Svensdotter och den 14 februari 1780 födde hon en dotter. Främlingen från Ostindien dog den 27 februari 1811 i en stuga nära Strängnäs.

Författaren skriver avslutningsvis med stor inlevelse. *Vad såg han i feberdimmorna när sjukdomen inte vände på nionde dygnet utan den stingande smärtan i sidan fortsatte och lunginflammationen tog honom? Vände hans gamla språk tillbaka i honom och med det minnen av bergen på Nias, palmträden och "crocodylerna"? Mumlade han ett hövligt tuan, herre, och halvbugade matt där han låg, när bonden på Ösby tittade ner för att se hur det var med honom?*

Donationer till kyrkan

Carl Gustaf Ekeberg donerade viktiga saker till kyrkan. Vid en prostvisitation 1779 antecknades bl. a. följande. 1) Tavla med Gustaf III:s tal till ständerna. Den förgyllda ramen med sina ornament har Carl Gustaf Ekeberg själv gjort 2) Svart mässhake med sol på bröstet och kors på ryggen 3) Mässkjorta av bommulslärf med knuten spets runtomkring 4) Kalkkläde av svart sidensars med silvergaloner och sol mitt uppå 5) Antependium av svart sammet med bokstäverna IHS 6) Duk omkring altarskranket av bommulslärf med knuten spets i kanten. De fyra sistnämnda textilierna invigdes och togs i bruk den 2 februari 1772. Pastor höll ett *lägligt tal*, dvs. framförde ett

offentligt tack i kyrkan. Enligt en annan anteckning invigdes textilierna till nyttjande vid ett tal av Pastor under en solenn akt i en stor och förnämlig församling av åhörare.

Till sockenstämman den 7 mars 1773 hade en man vid namn Kindborg ankommit. Han erbjöd sig att tillverka den altarprydning som Herr Kapten Ekeberg hade gjort ritning på och som församlingen godkänt. Anbudet handlade om ett arbete med förgyllning och något bildhuggeri för 900 daler kpmt. Sockenmännen kallades fram i koret och tillfrågades om de kunde antaga erbjudandet. De hänvisade till Kapten Ekeberg som fann fänrik Kindborgs begäran skälig.

Som ägare av Altomta hade Ekeberg rätt att delta i sockenstämman. Den 13 augusti 1775 diskuterades inköp av tjära och vem visste mer om den varan än sjökaptenen Ekeberg? Han åtog sig att höra efter var var man kan få tag på tjära och vad den i så fall kostar. Sockenmännen förklarade sig vara nöjda med det pris som erbjöds. Vid höstens sockenstämma den 26 november 1775 var Carl Gustaf Ekeberg närvarande. Han skrev under protokollet.

Carl Gustaf Ekeberg sjuk

Vid val av komminister i Tensta 1783 fanns tre kandidater, Löfgren, Sedell och Bergner. Carl Gustaf Ekeberg röstade på Erik Bergner och han blev vald till komminister vid 40 års ålder. Han var son till en nämndeman, blev student vid 22 års ålder, prästvigd 1770. Tyvärr dog han 1783 innan han tillträdde tjänsten i Tensta. Ekeberg var sjuk på valdagen och avgav följande röstsedel. *Som jag för opasslighets skull intet förmår bevista valet idag personligen, ty lämnar jag i kraft av detta mina röster för Altomta hemman till den tredje eller herr Bergner. Altomta den 7 september 1783. Carl Gustaf Ekeberg.* Han skriver med stora bokstäver och eleganta slängar. Ekeberg led av en hjärt- och kärlsjukdom. Med sina medicinska kunskaper formulerade han en sjukdomsbild. *Detta styngnet är oförlikneligen plågende, och drager sig småningom till vänstra armhålan med lika värk, till dess att armen ned till armbågen begynner domna, vilket känns ända ner till fingrarna.* Ekeberg avled på Altomta den 4 april 1784. Vid val av ny komminister 21/11 detta år skrevs med darrig hand *Altomta 3 ne Mantal voterar på Vice Comminister Herr Löfgren af dess ägare Hedvig Ekeberg.*

Bouppteckning 1784

Vid Carl Gustaf Ekebergs död var stora huset fullt av vackra möbler och värdefulla prydnadsföremål men förmodligen var det inte väsentligt för husets herre. Hans stora livsinnehåll var de många resorna och upplevelserna i fjärran länder, beräkningar av kompassens missvisning, arbetet med kartor, teckningar och observationer av kuster och annat som var stödpunkter i navigationen, författarskap till lärda avhandlingar osv. Den lilla världen på Altomta var en stilla hamn där han kunde finna vila en viss tid men förr eller senare blev han otålig. Han längtade till havet och det hårda livet på sjön, befälet över sjömän, fartyg, segel och rigg. Allt måste fungera. Det handlade ofta om liv eller död, att göra rätt och inte fel. Så var det inte på Altomta. Där gick lantlivet sin stilla gång utan risk för livet.

Mot slutet av förteckningen finns en redovisning av utestående fordringar, fast egendom och skuld till sterbhuset, vilket säger en del om gårdens relationer till omvärlden. En handelsman Schenbäck hade fått ett lån beviljat den 2 december 1780 och han hade gjort en mindre avbetalning genom att leverera en del varor. Lånesumman var 6.400 daler kopparmynt. Med sex procents ränta var han skyldig en summa motsvarande 10 tunnor råg à 150 liter. En bonde på Altomta och bonden på

gården Sommaräng var skyldiga pengar. Kanske låg de efter med betalningen av arrendet.

Bouppteckningens stora värden var fastigheterna, Altomta på tre hemman, soldattorpet Nr 102, Norra Upplands kompani av Kungl. Livgardet till häst, en del jord i Järsta, Åsbo, Holvarbo och Ånge. Denna gård var rusthåll på ett mantal. Sommaräng var ett mantal frälsejord. Alltsammans värderat till 90.000 daler kopparmynt, dvs. drygt 1.000 dagsverken, eller 115 tunnor råg.

Gården hade skulder till vissa personer och det säger en del om relationerna till de närmaste. En dotter på gården kallas helt formellt för Fru Kapitänskan Rückerskiöld. Hon var skyldig ett värde på 150 dagsverken och Fru Amiralinnan Jerlström var skyldig en tredjedel av den summan. Hon hette Elisabeth, f Widlund (1720-1811), var andra hustru till chefen för Amiralitetet i Göteborg, Elias Samuel Arent Jerlström, f 1689, adlad med samma namn. Man kan anta att Carl Gustaf Ekeberg var välkommen i det hemmet när han befann sig i Göteborg. Amiralen hade sina yngre dagar gjort tjänst på olika handelsfartyg och vid ett tillfälle blivit skjuten i bröstet av turkarna under en sjöstrid. De två sjöfararna Ekeberg och Jerlström hade många historier att berätta för varandra, kan man tänka.

En dam bland fordringsägarna var Mademoiselle Nora (Eleonora) Erlant, sannolikt en brorsdotter till fru Hedvig Ekeberg. Hon kom till Altomta från Göteborg 1778 vid 17 års ålder. Det franska ordet för Fröken används för ogifta ståndspersoner av det kvinnliga könet. Dödsboet var skyldigt henne pengar sedan lång tid tillbaka och skulden var helt oreglerad. Ingen ränta hade beräknats och ingen summa avdragits för de tre år hon befann sig i Uppsala. Inget avdrag hade gjorts för kost och logi på Altomta och det tyder på att hon var anställd på något sätt. Tydligt var hennes tjänst uppskattad eftersom Kapitänskan Ekeberg utan vidare ökade gårdens skuld till 6.000 daler kopparmynt.

Familjen Nisbeth

Makarna Ekebergs dotter Hedvig Carolina var gift med Daniel Vilhelm Nisbeth f 1753, död i lungrot 1814. Vid fjorton års ålder började han som volontär vid Upplands Infanteriregemente. Han blev fänrik 1783. Efter svärfaderns död 1784 var han den som styrde över gården. En son, Fredrik Wilhelm, f på Altomta 1788, blev furir vid Upplands regemente vid 14 års ålder och löjtnant vid Upplands Lantvärn 1808-1809. Han var i livet 1813 men för övrigt är hans öde okänt. Hans syster Henrietta, f på Altomta 1790, flyttade till Ekeby 1814.

I mars månad 1788 hade Vilhelm Nisbeth tecknat ett arrendekontrakt med sin svärmor änkan Ekeberg. Enligt kontraktet var han brukare av *Altomta egendom och Ånge rusthåll*. Den 16 april 1788 hölls val av kyrkoherde i Tensta församling och vid den tiden råkade Vilhelm vara sjuk. Han lämnade en fullmakt, daterad den 12 april, till en hög officer vid regementet, överstelöjtnanten Gerhard Druvfa (1726-1803). Det bör finnas en förklaring till att en fänrik ber en 25 år äldre överstelöjtnant om en tjänst. Kanske det var en tillfällighet eller också fanns det en personlig relation mellan de två officerarna. En enkel förklaring är att Gerhard Druvfa var medlem av valkommittén. Han är en av ett tiotal personer som undertecknade valprotokollet. Det lästes upp i Tensta kyrka.

Altomta gård, tre hemman, lade sina röster på bataljonspredikanten vid Upplands Infanteriregemente Herr Magister Johan Erik Sundelius. Det var naturligt för officerarna vid regementet att rösta på regementspastorn. Möjligen fanns det en bidragande orsak. Pastor Sundelius var gift med en kusin till Vilhelm Nisbeths hustru, nämligen Brita Maria Ekeberg. Hon var dotter till bruksinspektoren vid

Vattholma, Johan Fredrik Ekeberg. Man kan konstatera att efter Carl Gustaf Ekebergs död 1784 styrdes Altomta av mågen Vilhelm Nisbeth, död 1814. Då börjar en ny tid i gårdens historia.

Tiden efter 1814

Det finns inga tydliga uppgifter på vad som hände på Altomta efter 1814. En änka med flera barn flyttade in i stora huset 1818, nämligen Anna Sophia Beckmark, f 1779, dotter till bleckslagaråldermannen Lange i Stockholm. Hon kom från Börstil där hennes man varit kyrkoherde. Nils Petter Beckmark f 1753 tillträdde tjänsten i Börstil 1800, blev prost 1806 och vice kontraktsprost 1809. Han gjorde karriär i kyrkans tjänst men från början var han matematiker. Kadettkåren i Karlskrona och Krigsakademin vid Karlberg fick ta del av hans undervisning. Vid 39 års ålder blev han prästvigd och 1794 blev han prebendekyrkoherde i Bromma, 1796 ledamot av Krigsakademin. Han avled 1816.

I äktenskapet föddes fem barn och av deras ålder kan man bedöma att paret gifte sig 1796 då hon var 17 och han var 43. En dotter Ulrika Sophia var född i Stockholm 1797, övriga barn var Nils Johan f 1801, Anna Maria f 1803, Johanna Gustava f 1806 och Olof Gustaf f 1808.

Att bli prästänka var i många fall en social katastrof. Prästen stod högt på samhällsstegen och prästfrun var en ståndsperson. När mannen dog stod änkan utan försörjning och hon måste lämna prästgården. Ibland fick hon sitta kvar i orubbat bo en tid. Detta kallades nådår. I det här fallet var Anna Sophia ensamstående med fem barn varav det minsta var sex år vid faderns död. Släkten måste gripa in. Man kan förmoda att barnens morfar gjorde allt för att lösa problemen och hitta en ståndsmässig bostad till familjen. Stora huset på Altomta blev en lösning.

Enligt husförhörslängden fanns en ny familj i stora huset på Altomta 1828. Då inflyttade kronolänsman August Bruno, f 1796 i Harbo, med hustru Sigrid Bergendahl f 1784, och en son Anders Wilhelm, f i Stockholm 1810.

Källor

Tensta kyrkoarkiv, Husförhörslängder serie A, Strödda handlingar 1714-1878, P I:1.

Sockenstämmoprotokoll 1745-1803. K I:1

Uppsala domkapitel, Tensta, volym E 128

Peter Heimbürger, red. Bouppteckn. efter C G Ekeberg, privat ägo Börstils kyrkoarkiv serie A, husförhörslängder 1806-1812

Litteratur

Frängsmyr, Tore, Ostindiska kompaniet, 1976

Pettersson, Kerstin, "Javanen" Per Philander : En främmande fågel i Strängnäs socken, Sörmlandsbygden 1998.